

Tundmatu 1905. aasta

1905. aasta revolutsioonäridel puuduvad vaimsed pärijaid, kelle vähegi pikemaajalises tegevuses omaaegsed ideaalid settida ja areneda oleksid võinud.

Toomas Karjahärm, 1905. aasta Eestis. Sotsialistid ja terroristid. Toimetaja Piret Ruustal, dokumentide osa ja registri koostanud Silvi Sirk. Kaane kujundanud Lemmi Kuulberg. Argo, 2016. 416 lk.
1905. aasta Eestis. Mälestused. Koostanud ja kommenteerinud Toomas Karjahärm, toimetanud Piret Ruustal, dokumentide osa ja registri koostanud Silvi Sirk. Kaane kujundanud Lemmi Kuulberg. Argo, 2016. 448 lk.

MART KULDKEPP

Eesti lähiajaloo oluliste verstapostide seas on 1905. aasta revolutsioon kindlasti üks kõige raskemini hõlmatavaid, edestades selles mõttes vahest isegi 1917. aasta märtsist 1918. aasta märtsini aset leidnud keerulisi sündmusi. Põhjusi on mitmeid, üks olulisemaid arvatavasti see, et 1905. aasta revolutsioonäridel puuduvad vaimsed pärijaid, kelle vähegi pikemaajalises tegevuses omaaegsed ideaalid settida ja areneda oleksid võinud. Vaid paar aastat kestnud vormumishetkel lõkkele löönud poliitiline eneseteadvus langes revolutsiooni lüüasaamise ja pealetungiva reaktsiooni tagajärjel sellisesse madalseisu, et Eesti poliitiline uuestisünd 1917. kuni 1920. aastani pühkis selle jäänused nagu imeväel ajaloo prügikasti.

Heites pilgu vaid 15 aastat hilisemasse aega, võib nentida, et peaaegu kõigi 1905. aasta juhtivate tegelaste vaated ja sihid on nüüd tundmatuse niu muutunud ja poliitiliselt aktiivseks jäänud isikud paigutuvad nüüd – pealtnäha ennustamatult – kuskile laial skaalal agraarparempoolsusest sovetibolševismini. Üks vähestest 1905. aasta tulihingedest, kes jäi ka edaspidi kindlaks paradoksaalsele identiteedile olla 100% Vene revolutsioonäär ja 100% eesti rahvuslane, oli Aleksander Kesküla. Pole juhus, et tema edasised teod ja tahtmised on ajaloo huviliste seas ikka hämmingut tekitanud.

Pole seega ime, et 1905. aasta sündmused kipuvad ka professionaalset ajaloolast kergelt pahviks lööma viisil, mis

muidu tuleb ette vaid tükk maad varasemate ja n-ö võõramate ajajärkude puhul. Ja vahest pole ime seegi, et Eestis aset leidnud 1905. aasta revolutsiooni sündmusi on seni uuritud väga vähe, seda eriti just mittenõukogulikus, ideoloogilistest dogmadest kammitsemata ajalooteaduses, millel on kohustus sündmuste ambivalentsusega ausalt rinda pista. Siia maani on kõige olulisemateks allikateks jäänud asjaosaliste mälestused: Marta Lepa, Karl Asti, August Rei, Friedebert Tuglase, Mihkel Martna ja paljude teiste, vähem tuntute omad. Omaaegsete poliitiliste sihtide ja tulevikuvisionide osas on nende tekstid aga tihti ebamäärased, justkui oleks autor isegi veidi nõutu oma omaaegse tegevuse sügavamate põhjuste ja eesmärkide selgitamisel. Või siis ollakse, risti vastupidi, anakronistlikult enesekindlad, mis kehtib Nõukogude Liitu jäänud eestlaste kohta, kellele oli elutähtis rõhutada oma vankumatut enamlikku tõsiusklikkust. Aga mida mõeldi tegelikult?

Kogu selle sissejuhatus mõtte on alla kriipsutada, et Toomas Karjahärmi töö pole olnud kaugeltki kerge. Õigupoolest oleks tänapäeval tavapärane, et sellise teemaga ei tegele mitte üks uurija, vaid autorite kollektiiv, kellest igauks keskendub toimetaja valvsa silma all mingile kitsamale aspektile. Karjahärm on aga üksikurijana avaldanud tervelt kolm köidet 1905. aasta revolutsiooni kohta Eestis. Kindlasti tuleb rõhutada selle vägiteo kiidu- ja kadestamisväärsust, nagu on teinud nt Kersti Lust triloogia esimese osa 2014. aastal ilmunud arvustuses.¹ Pole kahtlust, et Eesti sotsiaaldemokraatliku liikumise uurimine vajab hädasti järje peale aitamist – õieti isegi taasalustamist – ning noorema põlvkonna ajaloolastel on põhjust tänulik olla, et Karjahärm endise parteiajaloolasena nende teemade juurde tagasi on pöördunud, seejuures isegi mõningase eneserevisionismi ette võtnud.² Siinseid kriitilisi märkusi tuleks võtta ennekõike uurimisülesannetena, mis pole määratud mitte ainult autorile, vaid võiksid minna korda Eesti laiale ajalooüldsusele (kui seda muidugi laiaks nimetada annab). Peamiselt käsitletakse sotsialiste ja terroriste puudutatav köidet, kuid osutan mõningast tähelepanu ka kolmandale ehk mälestuste köitele ja 2013. aastal ilmunud esimesele köitele pealkirjaga „Massiliikumine ja vägivald maal“.

Ent kui 1905. aasta revolutsioonäridel pole tõesti pärijaid, siis Karjahärmil 1905. aasta revolutsiooni uurijana võiks need ometi olla.

Karjahärmi teatav üldsõnalisus uurimistöös eesmärkide osas on ehk tulenev ülesande suurusest. Eessõnas iseloomustab ta oma raamatut kui teist osa „kolmeosalisest uurimis- ja publitseerimisprojektist“ (lk 11).³ Selgusetuks jääb aga, milline võiks olla projekti üldeesmärk ja kuidas sellega seonduvad projekti üksikosalised. Kui eesmärk on olnud kirjutada Eestis aset leidnud 1905. aasta revolutsiooni ajalugu, siis pole kahtlust, et sellest plaanist on teostunud ainult väike, kuigi väärtuslik osa. Kui eesmärk on olnud pakkuda lihtsalt mõningane sissemäärde 1905. aastasse (selleks on autoril muidugi täielik õigus), jääb selgusetuks, kuivõrd representatiivne või lõplik on tehtud töö 1905. aasta revolutsiooni kui terviku uurimise seisukohalt.

Õigupoolest näibki, et Karjahärmi uurimisprojekt on kujunenud kolmeosaliseks alles töö käigus: 2013. aastal ilmunud esimesest köitest ei leia vähimatki vihjet, et sellele on järke oodata. Kujutledes end aga olukorda, kus raamatud on veel ilmunud, tunduks mulle palju otstarbekam koondada kõik Karjahärmi uurimuslikud tekstid ühte köitesse ja need tervikuna uuesti läbi töötada. Suurem osa esimese ja teise köite materjalist on varem artiklitena publitseeritud ning ka raamatutes on need jäänud pigem üksikartiklite tasemele, kuigi neid on seal peatükkideks nimetatud. Ühtlustatum tervikkäsitlus annaks uurimistulemustele kahtlemata lisaväärtuse: oleks ju siis välditud tarbetuid kordusi esimeses ja teises köites (näiteks 1905. aasta sügise Volta koosolekul on oluline koht mõlemas) ning tõmmatud selgemad ühendusjooned sinna, kus need praegu märkamatuks on jäänud. Ka allikapublikatsioonid, mis moodustavad esimese köite mahust suurema ning teise omast märgatava osa, võinuks koondada ühtekokku.

Nüüd lähemalt teisest köitest. Karjahärm kirjutab, et uurimisprobleemina on teda paelunud „Eesti sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide taktika ja võitlusvahendid, 1905. aastal vallandunud revolutsioonilise vägivalda ulatus ja iseloom, selle konkreetsed avaldused ehk episoodid Eestis ning sotsiaaldemokraatia roll nendes“ (lk 11). Erinevalt „Massiliikumise ja vägivaldast“, kus on toetutud Miroslav Hrochi kolmeosalisele rahvusluse teooriale ning huvitunud alternatiivsete (s.t riigivõimu

seisukohalt ebaseaduslike) võimuorganite tekkest Eesti rahvusliku liikumise nn C-faasis (Karjahärm paigutab selle 1905. aastasse),⁴ on teises köites teoreetiliselt raamistikul seega väiksem roll.

Vastavasse žanri paigutub siin eeskätt terrori mõiste analüüs sotsiaaldemokraatias, sellele on pühendatud terve teine peatükk (lk 46–68). Nagu aga autor isegi sedastab „pole niivõrd tähtis sõna ehk keelend, millega revolutsiooni üksikuid külgi nimetada ... vaid toimunud sündmuste ja protsesside olemus, iseloom ja tähendus“ (lk 11) ja põnevat käsitlust annaks sama edukalt lugeda ka selle vahelükketa. Kuna terrori mõistele siiski nii palju tähelepanu pööratakse, on märkimisväärne, et samaväärsel tasemel jääb käsitlemata teine pealkirjas kajastuv nähtus, nimelt sotsialistid ja sotsialism, mille teoreetiliselt läbi mõeldud kohandamine Eesti 1905. aasta liikumisele võiks väga huvitavaid tulemusi anda.

Käsitluse empiirilises osas annab Karjahärm põhjaliku, peamiselt mälestustel ja ametiorganite materjalidel põhineva pildi Eestis tegutsenud sotsiaaldemokraatlikest organisatsioonidest ning nende kavandatud või ka tegelikult ellu viidud vägivalda- ja terroriaktatsioonidest. Ei vaja õieti mainimistki, et ladusa, kuid ühtlasi teravapilgulise ajaloonarratiivi koostamiskohuse poolest on autor tiptasemel ning osa tema järeldustest, näiteks teooria, et Tallinnas tegutses paralleelselt kaks VSDTP komiteed, haritlaste ja tööliste oma, on väga mõtlemapanevad. Kasutatud arhiivimaterjalidest tuleb esile tõsta Vene politsei-departemangu eriosakonna dokumente, mida on viidatud nii originaalis kui ka rahvusarhiivi filiaalis leiduvate ärakirjade alusel. Kindlasti oleksid aga palju juurde andnud Läti ajalooarhiivis talle Liivimaa kubermangu sandarmivalitsuse materjalid, kus on unikaalset infot vähemalt Tartu varaste sotsialistlike ringide kohta ning mida omal ajal on kasutanud professor Sergei Issakov.⁵

Kahetsusväärset puudub raamatus põhjalikum historiograafia osa, mida annaks ehk küll mujal parandada. Ajaloolasest ametivennale või -õe töuseks seda sorti tekstist suurt tulu ning Karjahärmi lugemuse juures ei tohiks selle koostamine üle jõu käia. Praegu aga jääb historiograafia puudumise tõttu allikasutusest tihti veidi ebakriitiline mulje, kuna Hilda Moosbergi, Erich Kauba ja teiste omaaegsete padupunaste ajaloolaste teostele on viidatud ilma vähimagi kommentaarita. Kui selle koostamise võtaks siiski ette keegi teine, võiks raamatu lõpus leiduv pikk bibliograafia anda selleks hea stardipositsiooni. Kuna

kõiki seal leiduvaid allikaid pole raamat kasutatud, võiks kirjandusnimekirjal olla iseseisev väärtus. Bibliograafia pole siiski kaugeltki täielik, seal leidub kordusi⁶ ning ka struktuurilt annab seda kindlasti lugejasõbralikumana esitada. Veelgi kõrgemaid sihte seades olen ma veendunud, et põhjalik ja anoteeritud, nii trükis avaldatud kui ka olulisemaid arhiivifonde hõlmav 1905. aasta uurimise käsiraamat oleks kõigile uurijatele äärmiselt vajalik tööriist. Loodetavasti ühel päeval selline teos ilmub.

Lisaks sotsiaaldemokraatia ja terrorismi käsitlustele, peamiselt lendlehtedest koosnevale dokumendivalikule, lühematele lisadele ja bibliograafiale on teises köites avaldatud „Sündmuste lühikonspekt 1904–1907“ (lk 166–249), kus on kronoloogilises lühivormis tähtsamad revolutsioonisündmused läbi käidud. Konspektis sisaldub suurel hulgal uut infot, mh Soome ja Läti samaaegsete sündmuste kohta, mida põhitekstis ei käsitleta. Viiteid sealt aga ei leia, mistõttu on konspekti koostaja akadeemilises publikatsioonis küsitav. Jällegi oleks olnud parem seal leiduv info põhitekstiga (mida see nagunii paljuski kordab) paremini integreerida; igal juhul aga võinuks see vajaliku taustainfona olla pigem raamatu esimene tekst – kui kroonikalaadne

kuivus mitte lugejat eemale ei peletaks.

Mingil määral leiab näpuvigu ja küsitavusi. Voldemar Lüdigi ja Gustav Paju Pärnus välja antud ajaleht oli Võitleja, mitte Võitlus (lk 220). Isa Gaponi nimetat Karjahärm möödaminnes Ohranka agendiks, kuid nendib lõigu lõpus, et tema koostöö kohta salapolitsei „usaldusväärseid tõendeid pole leitud“ (lk 168–169).⁷ Seda, et just Aleksander Kesküla oli töölissalgad maale mõisaid põletama saatnud, ei kuulnud 1903. aastal sündinud Adolf Gasser Keskülalt mitte „mõni aasta hiljem“ (lk 359–360, allm 195), vaid 1920. aastate keskpaiku. Samuti on ilmne liialdus nimetada Kesküla, kes oli Lenini ainult ühe korra kohtunud, viimase usaldusisikuks ja sidemeheks. Kurioosena tundub terve venekeelse entsüklopeediaartikli originaalteksti äratoomine leheküljel 47, lehekülgedel 128–129 leiduv peaaegu poolteist lehekülge pikk allmärkus ja viide Wikipediale (lk 54), millel ei tohiks akadeemilises teoses kohta olla.

Lõpetuseks veidi ka kolmandast, mälestuste köitest. Selle mahust umbes kolmandiku moodustavad 1905. aasta seltsi arhiivist pärit revolutsioonilise liikumise aktivistide mälestused, kolmandik kuulub Voldemar Juhandi koostatud mälestuskogule „Rahvamälestisi 1905. aastast Eestis“ ning veel ühe kolmandiku

täidavad koostaja kommentaarid tekstidele. Jällegi tuleb autorile tehtud töö eest tänulik olla ning kindlasti on need materjalid nüüd palju kättesaadavamad. Seejuures jääb siingi ähmaseks, millisel alusel on valik tehtud ning seega ka see, kuivõrd representatiivse või ammen-dava valikuga on tegemist. Vähemalt Johannes Lehmanni meenutuste osas (lk 181–185) tundub mulle, et 1905. aasta seltsi arhiivi tekst on suhteliselt väheütle, võrreldes tema palju põhjalikumate trükis ilmunud mälestustega, millele Karjahärm on ka viidanud.

Omaette lisaväärtuse annavad sellele teosele koostaja kommentaarid, mis oma põhjalikkuses lähevad kohati lausa liiale (nt märkused nr 54, 61 ja 62 lk-l 337–338). Seletatakse juba sedagi, mis asjaga vähegi kursis lugejale iseenesest selge peaks olema (ja kes peale sellise lugeja selle raamatu üldse kätte võtab?). Seda, kes kõik kolm köidet läbi loeb, ootab ees hulk jäl-nägemisrõõmu: nt osa mälestuste lehekülgedel 335 ja 336 leiduvast kirjeldusest Vene-Jaapani sõja kohta on sõna-sõnalt sama eelmises köites esitatuga (lk 166).

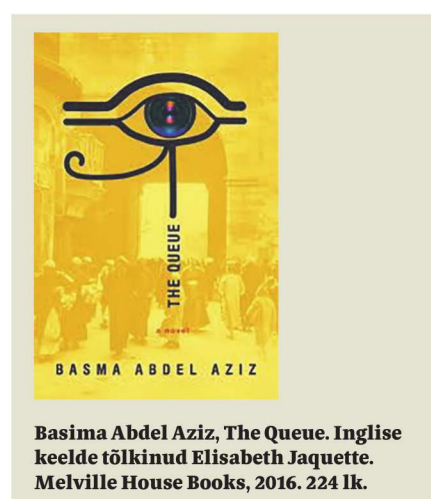
Kokkuvõttes julgen öelda, et Karjahärmi kolmeköitelise uurimis- ja publitseerimisprojekti peamine teene on see, et sellega on jätkatud omal moel 1905. aasta seltsi tööd, valmistades ette

pinda ehk kunagi tulevikus saabuvale 1905. aasta revolutsiooni üldkäsitlusele. Peale juba varem avaldatud artiklite leidub tema 1905. aastat käsitlevates raamatutes suurel hulgal primaarallikaid ja faktoloogiat, mis on kahtlemata väärtuslik andmekogum, kuigi kohati välja-paistvad traageliidid üldmuljet veidi rikuvad. Terviksünteesini siin ei jõuta ja pole selge, kas see üldse ongi olnud autori eesmärk. Ent kui mul on õigus ja 1905. aasta revolutsionääridel pole tõesti pärijaid, siis Karjahärmil 1905. aasta revolutsiooni uurijana võiks need ometi olla.

- 1 Kersti Lust, Julgus vaadata 1905. aastal toimunud eestlase pilguga. Kaalukas uurimus Eesti XX sajandi ajaloo kesksest sündmusest, mis muutis rahva poliitilist ja sotsiaalset teadvust. – Sirp 9. V 2014, lk 26–27.
- 2 Karjahärmi 1905. aasta revolutsiooni varasemat käsitlust vt Toomas Karjahärm, Raimo Pullat, Eesti revolutsioonitules 1905–1907. Eesti Raamat, 1975.
- 3 Sulgudes leheküljenumbriid viitavad sotsialiste ja terroriste käsitlusele köitele.
- 4 Toomas Karjahärm, 1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal. Argo, 2013, lk 8–9.
- 5 Vt Sergei Issakov, Arhiivileide II. Kuidas 1905. aastal jälitati Tartu keskkooliõpilaste ringe, F. Tuglast ja A. Tassat. – Keel ja Kirjandus 1977, nr 6, lk 353–357.
- 6 Nt lk 342 ja lk 375 leiame veidi erinevas vormingus viited Jüri Kivimäe samale artiklile.
- 7 Mulle tundub siiski, et Gaponi koostöö Peterburi ohranka peamehe Nikolai Zubatoviga on võrdlemisi hästi tõestatud. Vt Gerald D. Surh, Petersburg's First Mass Labor Organization: The Assembly of Russian Workers and Father Gapon. Part I. – The Russian Review 1981, vol 40, nr 3, lk 242–245.

Lutsukommide keelamine

ehk Pildikesi araabia maailmast

Basima Abdel Aziz, *The Queue*. Inglise keelde tõlkinud Elisabeth Jaquette. Melville House Books, 2016. 224 lk.

PEETER RAUDSIK

Araabia kevade tormilised sündmused on jätnud oma jälje ka kirjandusse ja luulesse. Revolutsioonide läbipõrumisega on aga lootus vabale ühiskonnale asendunud paljude araablase silmis hoopis uute ahelatega. Luhtunud katsetest ehitada õiglasem riik kirjutabki egiptuse naiskirjanik Basma Abdel Aziz (sünd 1976) „Järjekorras“, mis ilmus araabia keeles juba 2013. aastal, mil võim riigis liikus taas kindlalt sõjaväe kätte. Egiptuses ongi 2011. aastast peale tehtud täisring: oleme näinud autokraatiast lahtimurdmist, uute vastuolude tekkimist ja värske raudse rusika kerkimist.

Just viimasele on keskendunud ka Abdel Aziz.

Utoopilise romaani tegevus toimub väljamõeldud araabia riigi pealinnas, kus pärast ebaõnnestunud revolutsiooni tõstab pead uus jõud. Võimu ei ole haaranud uus suur juht, vaid hõlmamatu bürokraatiamasin Värav (*al-bauba*), mille kontrolli all on ühiskonna kõik aspektid. Nii näiteks tuleb kodanikel Väravale tasuda kõiksugu makse ning taotleda lõputult lube, näiteks kas või vaateakende silmitsemiseks, aga ka haiglaravi saamiseks. Raamatu peategelane Yehya ongi kimpus ühe seesuguse absurdse reeglga. Nimelt peab revolutsiooni käigus viga saanud mees taotlema Väravalt loa kuuli eemaldamiseks oma kehast. Oma igapäevamuredele leevendust lootes on suletud Värava taha koondunud meeleto inim-mass. Selles pidevalt paisuvas järjekorras hakkavadki lahti rulluma sündmused, mis muudavad nii veritseva Yehya kui ka teiste sinna saabunud inimeste elu.

Abdel Azizi kirjeldatud tuleviku-autokraatia ei toetu ainult vägivaldale. Raudse rusika kasutamise kõrval sisendab hirmuäratav Värav riigimeedia abil kodanikele pidevalt lootust helgemale homsele. Värav portreerib oma vastaseid ühiskonna lõhestajate ja koase

külvajatena. Kodanikud ei näe aga, et revolutsionäärid suudaksid pakkuda juba juurdunud süsteemile tõsiseltvõetava alternatiivi. „Niisiis otsustasid kõik edasi loota, et Värav peagi taas avaneb,“ kirjutab Abdel Aziz, kes on osutanud sellega osavalt araabia kevade ebaõnnestumise ühele põhjusele.

Värava jõudu võrdleb autor magnetiga, mis seob iga üksikisiku enese külge loendamatu taotlusvormide ja protseduurireeglitega. Eelnevast johtuvalt annab Abdel Aziz selgelt mõista, et Värava võim ja rahva allumine on omavahel vääramatult seotud. Tegu on tasa-kaalus tervikuga, kus üks ei ole võimalik teiseta. Väraval poleks tähtsust ilma järjekorraga selle taga. „Väravgi oli tegelikult süsteemi osa, kuigi väljastpoolt võis jääda mulje, et see ise tõmbabki kõiki niite.“

Raamatus segunevad nii viited maailmakirjandusele kui ka egiptlaste olmemuredele. Abdel Azizi tekstist kõlavast vastu samad mõtted, mida oleme kohanud Vladimir Sorokini samanimelises romaanis nõukogude aja poejärjekor-rast, aga ka George Orwelli „1984“. Hirm-totaalse jälgimise ees seguneb Abdel Azizi tekstis araabia kultuuri ja ühiskonnakorralduse detailidega: olgu need naiste oluline, kuid tihtipeale alahinnatud roll, lõppematud olmemured või

usu pakutav hingekosutus, mida võim püüab enda kasuks pöörata. Abdel Azizi toon on kurbnaljakas. Ühelt poolt õhkub seal üksikisiku traagikat, kuid osavalt on ta ära kasutanud ka araabia maailmas levinud poliitilise satiiri.

Nii näiteks ei kohku autor tagasi pilamast võimu poolt ära kasutatud usujuhte, kes jumalakartlikkuse kõrval ajavad tihtipeale taga omakas. Raamatu üks lõbusamaid seiku on see, kui võimud keelavad lutsukommid, sest teatud valguse käes võib neil näha jumala nime (Allahi araabiakeelne kirjalik meenutab nimelt lihtsustatult nelja posti, mida võib hea tahtmise juures näha igal pool). Selgi absurdil episoodil on liigagi lähedasi vasteid tegelikkuses. Nii näiteks kutsus üks Süüria usujuht alles paar aastat tagasi hoiduma *croissant*-ide söömisest, kuna need meenutavad islami püha poolkuud.

Praegusel ajal, mil on kasvanud üleilmne hirm valitsuse jälgimise ees, pakub Abdel Azizi tekst veel ühe võimaliku vaatenurga tulevikule, kus võim hoiab rahvast kontrolli all, kuid sisendab ühtlasi ka lootust. Mängukanniks muudetud inimene küll tunneb, et teda kasutatakse ära, kuid ei mõista tingimata seda, kes on selle taga. Tohtu bürokraatiamasin rebib inimestelt kõik, isegi tunde, et nende elu on neilt röövitud.